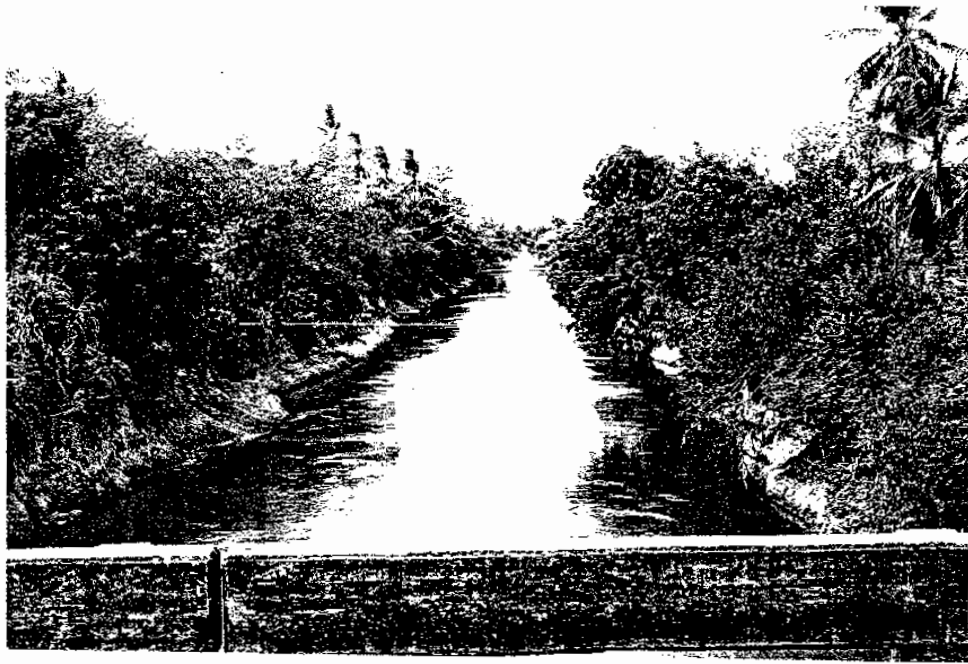

อิบราฮิม ซุกรี (Ibrahim Syukri, 1985 : 74) กล่าวถึงการขุดคลองสุโงงบารูว่า เป็นงานสำคัญในสมัยการปกครองของสุลต่านสุไลมาน ชารีฟุดดิน ซาห์ เนื่องจากสภาพเดิมแม่น้ำปัตตานีคดเคี้ยว จึงได้ขุดเป็นแนวตรงตั้งแต่หมู่บ้านปรีกี มายังหมู่บ้านอาเนาะบุลุด (Kampung Anak Buloh หรือบ้านอาเนาะ ปูโละ ในปัจจุบัน) ความยาว 7 กิโลเมตร นอกจากนั้นสุลต่านสุไลมาน ชารีฟุดดิน ซาห์ ยังได้ให้ความสนใจกิจการศาสนาอิสลามเป็นอย่างมาก โดยได้สร้าง “มัสยิดใหญ่จะบังติกอ” (Great Mosque of Chabang Tiga) ที่ยังปรากฏอยู่ใกล้ ๆ กับวังจะบังติกอมาจนทุกวันนี้ มัสยิดดังกล่าวเดิมสร้างด้วยไม้เป็นสุเหร่าอยู่ในวัง สร้างในสมัยตนกู มุฮัมหมัด หรือต่วนบือฮาร์ ราวปี พ.ศ. 2388 ผู้สูงอายุในหมู่บ้านเรียกกันว่า “มัสยิดราชา” ต่อมาในสมัยตนกู ปูเต๊ะ เป็นเจ้าเมือง ปัตตานี (พ.ศ. 2399-2424) ได้ย้ายมัสยิดมาสร้างใหม่ในที่ปัจจุบัน (Ahmad Fathy al-Fatani, 1994 : 170) หลังจากนั้นมีการบูรณะและสร้างเพิ่มเติมอีกหลายครั้ง เช่น ในสมัยตนกู บือฮาร์ (พ.ศ. 2424-2433) สมัยสุลต่าน สุไลมาน ชารีฟุดดิน ซาห์ (พ.ศ. 2433-2442) และมาเสร็จสมบูรณในสมัยตนกู अबดุล กอเดร์ กามารุดดิน (พ.ศ. 2442-2445)

สุลต่าน สุไลมาน ชารีฟุดดิน ซาห์ เป็นเจ้าเมืองปัตตานีเป็นเวลา 10 ปี จนถึงปี พ.ศ. 2442 ก็เสียชีวิตลง ศพของท่านฝังอยู่ที่สุสานโต๊ะอาเยาะ บุตรของท่านคือ ตนกู अबดุล กอเดร์ กามารุดดิน ได้ปกครองเมืองปัตตานี นับเป็นเจ้าเมืองคนสุดท้ายที่ปกครองเมืองปัตตานี เนื่องจากหลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2445 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตัดสินพระทัยให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยยกเลิกอำนาจของเจ้าเมืองทั้ง 7 แล้วให้รวมเป็นเมืองเดียวกัน แล้วแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ชาวสยามเป็นผู้รับผิดชอบบริหารเมืองปัตตานีภายใต้การดูแลของเมืองสงขลา

เมืองปัตตานีในสมัยสุลต่าน สุไลมาน ชารีฟุดดิน ซาห์ เป็นช่วงเวลาที่อังกฤษกำลังขยายอิทธิพลเขตปกครองหัวเมืองมลายู ทำเลที่ตั้งของหัวเมืองทั้ง 7 นั้นอยู่ในชายฝั่งที่จะถูกคุกคามจากอังกฤษได้ ดังที่ปรากฏในรายงานของพระวิจิตรวรสาส์น (บัน สุขุม) ข้าหลวงพิเศษที่ลงไปตรวจราชการหัวเมืองแถบนี้ เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) ความตอนหนึ่งว่า

ภาพ 30 คลองสุโงงบารูที่ขุดขึ้นเพื่อผลประโยชน์ในการเก็บภาษี

ภาพ 31 แม่น้ำปัดตานีช่วงที่ผ่านเขตเมืองหนองจิกกลายเป็นคลองแห้ง
เนื่องจากการขุดคลองสุโงงบารู

“...เมืองในมลายูเวลานี้ สังเกตดูอังกฤษกระหายอยากจะได้เต็มที่ ฝ่ายพระบาท
ทรงทราบ ถ้านิ่งเฉยเสียไม่จัดการให้เจริญขึ้น นักลว้อังกฤษจะหาเหตุผลยกขึ้นพูดตาม
อุบายของเมืองที่มีอำนาจ” (กระทรวงมหาดไทย, ร.ศ. 114 : ม.49/28)

รัฐบาลไทยคิดจะปรับปรุงและตั้งอำนาจการปกครองเมืองปัตตานีและเมือง
อื่นๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2437-2438 แล้ว ซึ่งตอนแรกคิดจะปรับปรุงข้าราชการในปัตตานี
และจะเข้าไปเก็บภาษีในเมืองหนองจิกและเมืองยะหริ่งก่อน แต่มีอุปสรรคบางอย่าง
จึงมิได้ดำเนินการตามที่ได้คิดไว้ (อ.บางนรา, 2523 : 77)

ในปี พ.ศ. 2439 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
ในเวลานั้น ทรงเสด็จตรวจราชการหัวเมืองทั้งเจ็ด ได้เสนอคำกราบบังคมทูลต่อพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความตอนหนึ่งว่า

“...ภูมิลำเนาของเมืองทั้งเจ็ด ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเห็น แลได้สืบสวนทราบ
ความในคราวนี้ เห็นเป็นเมืองที่บริบูรณ์อย่างปลาด จะหาเมืองมลายูเมืองใดในแหลม
มลายูนี้เปรียบได้เสมือนเป็นอันไม่มี คือหัวเมืองที่อยู่ริมทะเลสี่เมือง เมืองหนองจิก
เป็นเมืองที่นาดีหาเมืองจะเปรียบมิได้ อาไศรยข้าว (ข้าว) เป็นสินค้าใหญ่ ในเมืองตานีมี
เกลืออย่างเดียว ตลอดแหลมมลายูสินค้าเกลือเมืองปัตตานีขายได้อย่างแพงเกวียนละ
16 เหยียด เมืองยี่หริ่งเป็นเมืองที่มีปลาบริบูรณ์เป็นสินค้าใหญ่ในเมืองนี้ เมืองสาย
อยู่ปากน้ำทางสินค้าขึ้นล่องบริบูรณ์ ส่วนเมืองที่อยู่ข้างใน 3 เมือง คือ ยะลา รามัญ
ระแงะ เหล่านี้ล้วนเป็นเมืองอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ ของป่า ซึ่งเป็นสินค้าได้หลายอย่าง
ถ้าจัดการบำรุงให้ดี น่าจะมีผลประโยชน์ได้มากกว่าเมืองใดในแหลมมลายูทั้งสิ้น...”

(กระทรวงมหาดไทย, ร.ศ. 115 : ม.2 14/74)

ในปี พ.ศ. 2439 นั้นเองที่อังกฤษเจรจากับฝรั่งเศส ให้สยามเป็นรัฐกันกระทบ
ระหว่างอาณานิคมของอังกฤษทางตะวันตกและอาณานิคมของฝรั่งเศสทางตะวันออก
โดยยอมรับรองเอกราชอธิปไตยของสยามเหนือบริเวณลุ่มน้ำเพชรบุรีขึ้นไป ปล่อยให้
ดินแดนทางใต้ของสยามไว้หลักประกัน (ชารอม อาหมัด, 2528 : 123) รัฐบาลสยาม
เข้าใจถึงจุดประสงค์ของอังกฤษที่ต้องการดินแดนในแถบนี้ นอกจากนั้นการปกครอง
หัวเมืองทั้ง 7 ที่ผ่านมาได้ให้อำนาจแก่เจ้าเมืองมากเกินไป ทั้งทางด้านการเมือง และ

ภาพ 32 วังยะหริ่งสมัยการปกครอง 7 หัวเมือง

ภาพ 33 วังสายบุรี สมัยการปกครอง 7 หัวเมือง

เศรษฐกิจ มีการตัดสินใจตามความพอใจและให้อำนาจเจ้าเมืองสั่งประหารชีวิตราษฎรได้ การเก็บภาษีเป็นไปตามอำเภอใจ ทำให้ราษฎรถูกขูดรีดเดือดร้อนเป็นอย่างมาก การเก็บภาษีอากรมีหลายประเภท ได้แก่ ภาษีขาเข้าขาออก ที่เกิดจากการขนสินค้าผ่านด่านตามเมืองต่างๆ ภาษีข้าวเรียกว่า ภาษีค่าเข้าน้ำมันดิน ภาษีผลไม้ ส่วนภาษีฝิ่นสุรา บ่อนเบี้ย ตีบูก น้ำมันมะพร้าว ให้ชาวจีนเป็นผู้ผูกขาด โดยเจ้าภาษีเหล่านั้นจะแบ่งผลประโยชน์ให้แก่เจ้าเมืองเป็นรายปี อัตราการเก็บภาษีแต่ละเมืองไม่เหมือนกัน (จรัสรัตน์ บัวแก้ว, 2540 : 25-26) นอกจากนั้นการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองของหัวเมืองทั้ง 7 ต้องผ่านเมืองสงขลา ก่อนนำส่งกรุงเทพฯ ต้องมีของกำนัลจนเป็นที่พอใจจึงจะดำเนินการให้ บ้านเมืองสมัยนั้นจึงมีการขูดรีด แสวงหาผลประโยชน์กันทุกระดับชั้น ดังที่ปรากฏความตอนหนึ่งที่พระศรีบูรวิรุฬหิณี จดดีดกรมการเมืองปัตตานีเขียนไว้ว่า

“...ธรรมเนียมการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองของหัวเมืองทั้ง 7 เมือง ต้องนำเข้าไปเมืองสงขลา ก่อน เมื่อถึงเมืองสงขลา นั้น ต้องไปหาหลวงจ่ามหาดไทย หรือหลวงยกกระบัตร ให้นำเสนอต่อเจ้าเมืองสงขลา ในตอนที่นำเสนอขึ้นนี้ ต้องมีทองคำแท่ง และของกำนัลให้แก่ผู้นำเสนอจนเป็นที่พอใจเสียก่อน จึงนำเสนอให้ และหัวเมืองทั้ง 7 ต้องมีทองคำแท่งให้กับเจ้าเมืองสงขลา และผู้ว่าราชการด้วยกันทุกคนตามลำดับชั้น นับว่าต้องเสียกันพอใช้” (พระศรีบูรวิรุฬหิณี, ม.ป.ป. : 47)

จะเห็นได้ว่า การปกครองและการจัดเก็บภาษีบริเวณ 7 หัวเมืองเป็นไปอย่างไม่มีระเบียบ มีการแสวงหาผลประโยชน์กันเป็นอันมากในบรรดาข้าราชการระดับต่างๆ ไม่เว้นแม้กระทั่งการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองก็ต้องมีของกำนัลให้แก่ข้าราชการจึงจะดำเนินการให้ ประกอบกับในเวลานั้นอังกฤษต้องการปกครองปัตตานีและหัวเมืองอื่นๆ ในปักษ์ใต้ เพื่อขยายอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญของอังกฤษในเวลานั้นคือ นายโรเบิร์ต ฟลูเลอร์ตัน ข้าหลวงประจำเกาะปีนัง และนายเซอร์ แฟรงค์ เสวตเทนัม ข้าหลวงประจำสิงคโปร์ ขณะเดียวกันนั้นข้าราชการที่มีหน้าที่ปกครองควบคุมหัวเมืองทั้ง 7 มีความขัดแย้งแย่งชิงผลประโยชน์กันเอง ดังที่ปรากฏในเอกสารกระทรวงมหาดไทย ร5 ม214/98 ตอนหนึ่งความว่า “...พระยาสงขลาได้ฟ้องพระยาสาयบุรี อนุญาตให้จีนจากสิงคโปร์และปีนังมาปลูกมันสำปะหลัง โดยไม่ได้รับอนุญาต

จากสงครามก่อน ส่วนพระยาสาขายบุรีฟ้องว่า เป็นเรื่องที่พระองค์เจ้าสาขายฯ ตกลงกับพระวิเศษวงศา ผู้ช่วยราชการพระยาสงครามฯ พระยาสาขายบุรี และพระองค์เจ้าสาขายฯ จึงโกรธเคืองกันไปหมด..." (อนันต์ วัฒนานิกม, 2531 : 201-202)

ในปี พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้อีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่ตรังگانู บางนรา นครศรีธรรมราช หลังสวน และชุมพร ดังที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขา เมื่อ ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ความโดยสังเขปว่า

"...เวลาบ่ายออกจากเมืองตรังگانู วันที่ 1 กรกฎาคม เวลาเที่ยงถึงบางนรา แขวงเมืองสาขายบุรี หลวงพรหมภักดีข้าหลวง พระยาหนองจิก พระยาสาขาย พระยาพิพิธภักดี ผู้ช่วยเมืองปัตตานี พระยาโยธานุประดิษฐ์ ผู้ช่วยเมืองยะหริ่ง กับข้าหลวงประจำเมืองลงมาหาในเรือ เวลาบ่ายขึ้นบก เขาตั้งพลับพลาไว้เหมือนหมู่บ้าน พระยายะหริ่ง พระยายะลา พระยาระแงะ หลวงจีนคนานุรักษ์เมืองตานี คอยรับใช้อยู่ที่นั่นที่ตำบลบางนรานี้เป็นภาคภูมิดีมาก เมื่อเข้าช่องปากน้ำไปนิดเดียวก็ถึงลำน้ำใหญ่ ซึ่งขึ้นไปได้ถึงเมืองกลันตัน เมืองระแงะ หมู่บ้านใหญ่ที่ตรงปากช่อง มีเรือนและสวนมะพร้าว จำนวนคนที่นี่ถึงพันเศษ ต่อขึ้นไปข้างเหนือมีบ้านเมืองรายไป มีต้นมะพร้าวมาก พระยาสาขายและพวกเมืองสาขายได้ตั้งโรงจักรทำแป้งมันสำโรง ในที่นี้มีเรือเมล์สิงคโปร์มาทอดอยู่ลำหนึ่ง รับบรรทุก เปิด ไก่ โค ปลา มะพร้าว และเรือใบขนาดใหญ่หลายลำ สินค้าออกจากที่นี่มาก เวลาค้าออกเรือจากบางนรา กำหนดจะได้ขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช แล้วจึงจะได้ไปเมืองหลังสวนและเมืองชุมพร จะกลับถึงกรุงเทพฯ ตามกำหนดเดิม..." (ประวัติทายาทหลวงสำเร็จกิจกรจางวาง, 2539 : 45-46)

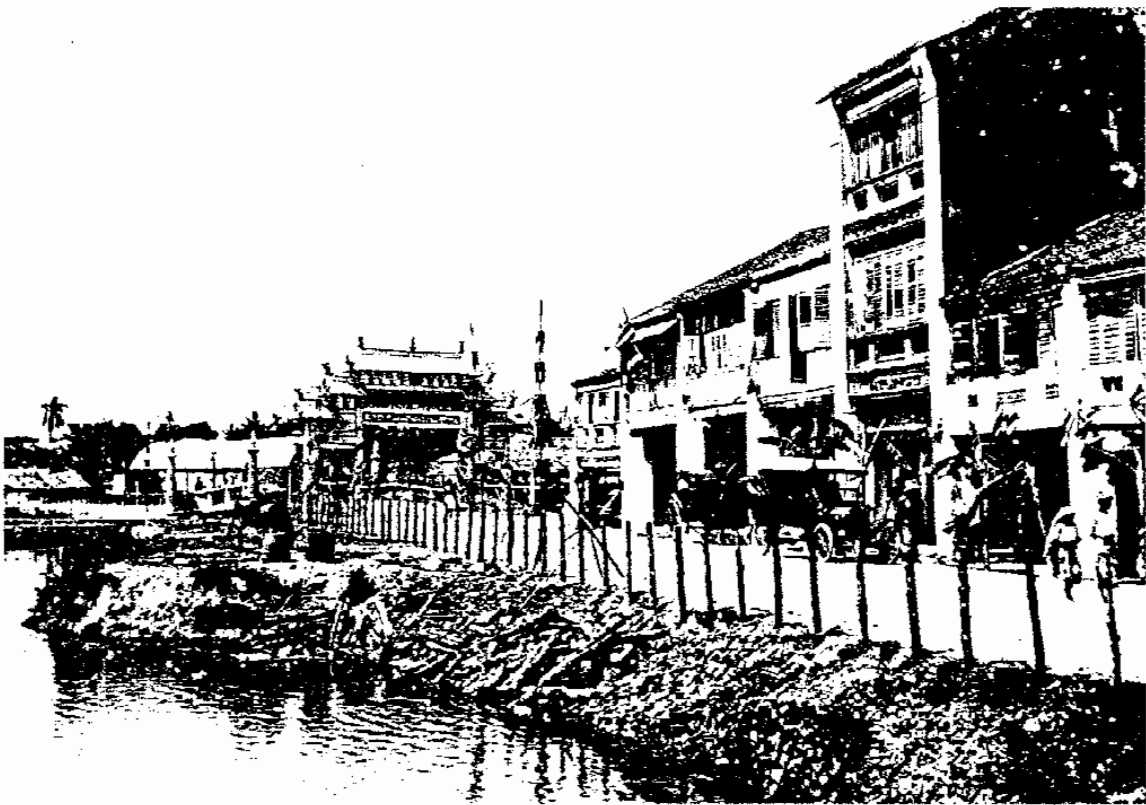
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า ควรนำระบบเทศาภิบาลมาใช้ในการปกครองหัวเมืองทั้ง 7 โดยในระยะแรก (พ.ศ. 2439-2449) ให้รวมอยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราช เป็นช่วงที่มีการดำเนินการด้านต่างๆ เพื่อที่จะให้ 7 หัวเมืองมีลักษณะเป็นส่วนหนึ่งของไทยมากขึ้น (นพดล โรจนอุดมศาสตร์, 2523 : 12) ต่อมาในปี พ.ศ. 2444 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศกฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณ 7 หัวเมือง ร.ศ. 120 (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 18 ร.ศ. 120 : 714-720) และในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2444 กระทรวงมหาดไทยได้ส่งพระยาศรีสิงหนเทพ ลงมาจัดระเบียบ

การปกครอง ต่อมาเมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2444 รัฐบาลได้แต่งตั้งปลัดเมือง ยกกระบัตรเมือง และผู้ช่วยราชการเมือง นอกจากนั้นได้ส่งพนักงานสรรพากรไปเก็บภาษีอากร ส่งผู้พิพากษา และข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณ 7 หัวเมือง ส่วนเจ้าเมืองหรือสุลต่านเดิมนั้นรัฐบาลจะจ่ายเบี้ยหวัดให้ ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณ 7 หัวเมืองคนแรกคือ พระยาศักดิ์เสนีย์ (หนา บุนนาค) ซึ่งต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาเดชาอนุชิต

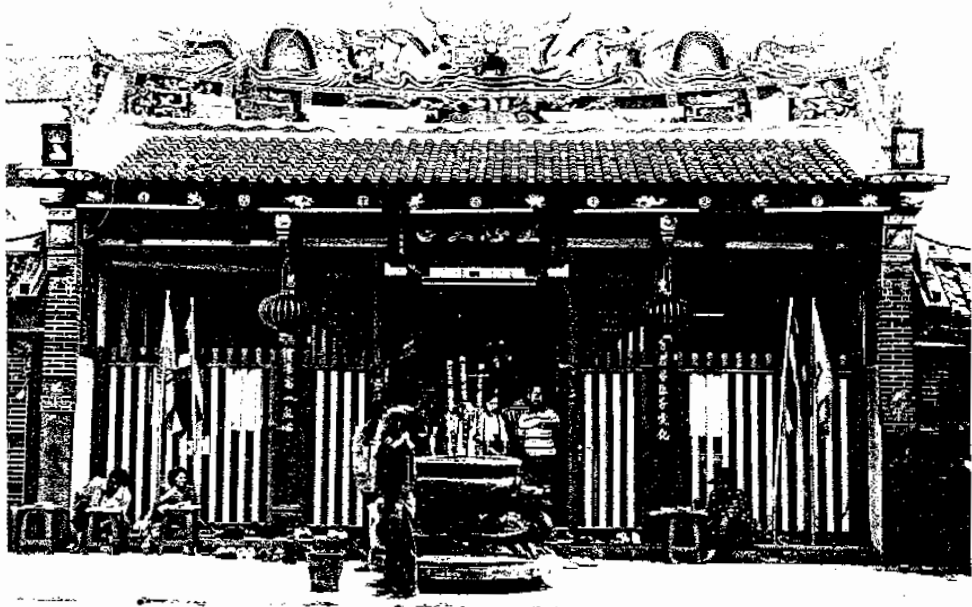
เหตุการณ์ที่ปัตตานีในเวลานั้นดูภายนอกจะสงบเงียบ แต่โดยแท้จริงแล้วสภาพภายในมีความปั่นป่วนอยู่มาก เช่น ปัญหาเขตแดนรามันห์-เปรัก ปัญหาการสัมปทานเหมืองแร่ และปัญหาการต่อต้านของเจ้าเมืองที่ถูกกดขี่ข่มเหง จนนำไปสู่การเรียกร้องให้อังกฤษเข้ามาจัดการกับปัญหาดังกล่าว ความพยายามของเจ้าเมืองปัตตานีไม่เป็นผล เนื่องจากความมุ่งมั่นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะรักษาดินแดนส่วนนี้ไว้ โดยหันความสนใจของอังกฤษไปยังไทรบุรี กลันตัน และตรังกานู (พรรณงาม เสงี่ยมสาร, 2529 : 46) ต่อมาเมื่ออังกฤษได้เจรจากับไทยขอให้ยกปัตตานีและไทรบุรีให้กับอังกฤษ ในที่สุดไทยต้องยกไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และเปอรลิส ให้อังกฤษแทน (สมโชติ อ๋องสกุล, 2521 : 304) ทั้งนี้เพื่อให้อังกฤษยุติการเข้ามาแทรกแซงการปฏิรูปการปกครองบริเวณ 7 หัวเมือง

ในปี พ.ศ. 2448 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เลิกเก็บส่วยทุกชนิดในบริเวณ 7 หัวเมือง โดยให้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2449 เป็นต้นมา และต่อมาเมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2449 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้แยกบริเวณ 7 หัวเมือง ออกจากกรมมณฑลนครศรีธรรมราช และให้จัดตั้งขึ้นเป็นมณฑลเทศาภิบาลขึ้นอีกมณฑลหนึ่ง เรียกว่า “มณฑลปัตตานี” (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 23 ร.ศ. 125 : 399) และในปี พ.ศ. 2449 นั้นเองก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเว้นเครื่องราชบรรณาการแก่เจ้าเมืองในบริเวณ 7 หัวเมือง ไม่ต้องจัดนำเข้าทูลเกล้าฯ ถวายตามประเพณีอีกต่อไป (ณรงค์ นุ่นทอง, 2520 : 84-85)

การจัดการปกครองใหม่ในปี พ.ศ. 2449 นั้นได้รวม 7 หัวเมือง เหลือเพียง 4 เมือง คือ เมืองปัตตานี เมืองยะลา เมืองสาบุนรี และเมืองระแงะ ต่อมาเมื่อวันที่

ภาพ 34 ย่านการค้าของเมืองปัตตานีบริเวณถนนปัตตานีภิรมย์
ในสมัยมณฑลปัตตานี (ภาพถ่าย พ.ศ. 2458)

ภาพ 35 ศาลเจ้าเล่งจูเกียงบริเวณย่านชาวจีนในเมืองปัตตานี

ภาพ 36 ย่านที่อยู่อาศัยของชาวจีนในเมืองปัตตานีบริเวณถนนอาเนาะรู

19 พฤษภาคม พ.ศ. 2459 ได้ยกเลิกการใช้ "เมือง" โดยเปลี่ยนมาเป็น "จังหวัด" ได้แก่ จังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา จังหวัดสายบุรีและจังหวัดนราธิวาส (เมืองระแงงเดิม) ในปี พ.ศ. 2474 รัฐบาลประกาศยกเลิกมณฑลปัตตานี แล้วยุบรวมจังหวัดสายบุรีเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดปัตตานี โดยให้ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส จึงมีประวัติศาสตร์ร่วมกัน และเป็นอาณาบริเวณในเขตปกครองเดียวกันมาตั้งแต่สมัยลังกาสุกะจนถึงสิ้นสุดสมัยมณฑลปัตตานี

5.5 ความขัดแย้งเรื่องเขตแดนระหว่างปัตตานีกับเปรักและซอตกอง

ระหว่างรัฐบาลสยามกับผู้แทนรัฐบาลอังกฤษ

ด้วยเหตุที่พื้นที่ทางตอนใต้ของปัตตานีแถบต้นน้ำสายบุรี และต้นน้ำปัตตานี ซึ่งเป็นเขตแดนติดต่อกับกลันตัน เปรัก และเคดาห์ เป็นแหล่งเหมืองทองคำ และแร่ดีบุก รวมทั้งแร่อื่นๆ อีก เป็นจำนวนมาก ทำให้ประชาชนจากรัฐต่างๆ เข้าไปทำเหมือง และซื้อขายแร่กันอย่างคึกคัก นอกจากนั้นก็ยังมีการนำเข้าไม้ทำเหมืองนับพันคน ปัญหาการจัดเก็บผลประโยชน์และการกำหนดเขตแดนที่แน่นอนจึงเกิดขึ้น สยามหลังปี พ.ศ. 2329 มีอำนาจปกครองปัตตานี ขณะที่เมืองต่างๆ ของปัตตานี เช่น สายบุรี และรามันห์ ยังคงมีสุลต่านปกครองและมีอำนาจในการดูแลผลประโยชน์ต่างๆ โดยเฉพาะสุลต่านรามันห์ มีความเข้มแข็งและมีอำนาจมากในเวลานั้น

พ่อค้าชาวจีนคนหนึ่งชื่อ แล่ ชิน เกา บันทึกไว้ว่า เมืองปัตตานีในพุทธศตวรรษที่ 21-22 มีพ่อค้าชาติต่างๆ เข้ามามากทั้งชาวโปรตุเกส ฮอลันดา และอังกฤษ แหล่งทองคำที่มีการซื้อขายกันมากมายสมัยนั้นมีอยู่ตลอดลำน้ำ และบริเวณภูเขา โดยเฉพาะแถบบริเวณที่เรียกว่า "A-lo Syuai" หรือบริเวณสายบุรีตอนเหนือ ขณะนั้นปัตตานีได้ส่งเครื่องบรรณาการให้รัฐบาลสยามเป็นทองคำหนัก 30 ชั่ง จากนั้นมาชาวจีนนับพันคนได้เข้ามาทำเหมืองที่นั่น เพื่อแสวงหาความร่ำรวย นอกจากทองคำแล้วพื้นที่ดังกล่าวยังอุดมด้วยแร่ดีบุก ซึ่งพบมากทั้งบริเวณที่ราบและแนวภูเขาติดต่อกับชายแดนเปรัก จากการที่เขตแดนของรัฐทั้งสองเป็นแหล่งแร่ทองคำและดีบุกที่อุดมสมบูรณ์เช่นนี้

จึงเป็นสาเหตุแห่งความขัดแย้งเรื่องเขตแดน ระหว่างเปรักกับปัตตานี (Mohd. Zamberi A. Malek, 1994 : 41-49)

นอกจากชาวปัตตานีและชาวเปรักได้เข้ามาทำเหมืองแร่บริเวณเขตแดนของรัฐทั้งสองแล้ว ยังมีชาวเคดาห์เข้ามาทำเหมืองด้วยเช่นกัน ชาวเปรักในขณะนั้นมีความรู้สึกถึงความสำคัญของเหมืองแร่ทางตอนเหนือของพวกเขา ซึ่งมีเขตแดนติดกับปัตตานี ซึ่งเคยมีการตกลงกันระหว่างสุลต่านปัตตานี คือ มันโซร์ ซาห์ กับสุลต่านเปรัก คือ ราชา เบนดาฮารา มากัต เตอราวีร์ โดยมีการปักธงแสดงเขตแดนบริเวณต้นน้ำเปรัก อย่างไรก็ตามเขตแดนที่แบ่งกันครั้งนั้นชาวบ้านทั่วไปไม่ได้รับรู้ และผู้ชุดทองก็ไม่ได้สนใจแนวเขตดังกล่าว แม้แต่เจ้าเมืองต่างๆ ของหัวเมืองในเขตปกครองของเปรักเองก็ร่วมกันหาผลประโยชน์จากการทำเหมือง จนถูกลงโทษจากสุลต่านเปรักในเวลาต่อมา นักทำเหมืองจากปัตตานีและเคดาห์ยิ่งเพิ่มมากขึ้น โดยเข้าไปทำเหมืองที่กาสัยยัง อินดาห์ (Kalian Indah) และที่รุย (Rui) หลังจากนั้นได้ส่งออกไปขายให้พ่อค้าที่เคดาห์ โดยผ่านทางแม่น้ำกัวลา มูดา (Sungai Kuala Muda) ทั้งนี้พวกเขาไม่ต้องการส่งไปทางแม่น้ำเปรัก ความขัดแย้งในการจัดเก็บผลประโยชน์จึงขยายวงกว้างขึ้นเป็น 3 รัฐ คือ ปัตตานี เปรัก และเคดาห์

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2311 เปรักได้ส่งผู้แทนเข้าเจรจากับผู้มีอำนาจของปัตตานี และแจ้งเป็นหนังสือให้สุลต่านมุฮัมหมัด จีวา (Sultan Muhamad Jiwa) ของเคดาห์ ทราบถึงปัญหาการทำเหมืองแร่ที่กาสัยยัง อินดาห์ และที่รุย ซึ่งพระองค์ได้มีหนังสือตอบในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2312 ว่า เคดาห์ไม่ต้องการเอาผลประโยชน์ที่เหมืองทั้งสอง ส่วนความตกลงกับปัตตานีนั้นไม่มีความคืบหน้าใดๆ ในช่วงนั้น ผ่านมาจนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2323 กษัตริย์องค์ใหม่ของปัตตานีคือ สุลต่านมุฮัมหมัด (Sultan Muhammad) ได้ส่งหนังสือฉบับหนึ่งให้แก่สุลต่านอิสคันดาร์ มูดา (Sultan Iskandar Muda) ของเปรัก ซึ่งปรากฏว่าพระองค์ทรงยินยอมและยอมรับในสิทธิของปัตตานีในพื้นที่เหมืองดังกล่าว ทั้งนี้เนื่องจากทรงทราบว่า ปัตตานีโดยเฉพาะผู้ที่มิอำนาจในขณะนั้นได้แสดงปฏิริยาที่แข็งแกร่ง

ต่อมาในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2329 ปัตตานีตกอยู่ภายใต้อำนาจของสยาม ในการทำสงคราม ในปลายรัชสมัยสุลต่านมูฮัมหมัด จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของปัตตานีอีกครั้งหนึ่ง จากความพ่ายแพ้ต่อสยามในครั้งนี้ ทำให้เปรักไม่ยอมรับในอำนาจของปัตตานีตามข้อตกลงเมื่อปี พ.ศ. 2323 อีกต่อไป ในปี พ.ศ. 2334 ตนกูลามิดดิน สุลต่าน องค์ใหม่ของปัตตานี หลังจากตกอยู่ในอำนาจของสยามได้นำกำลังเข้าต่อสู้กับทหารของสยามอีกครั้งหนึ่ง ในระยะเวลาเดียวกันนั้นเอง ได้เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่บริเวณเหมือง จนทำให้พวกที่ทำเหมืองต้องอพยพออกไปจากกาฬยั้ง อินดาห์ และ รุย สุลต่านองค์ใหม่ของเปรัก คือ ราชชา จุลัน (Raja Culan) ได้มีหนังสือแจ้งไปยังเลขาธิการของฮอลันดา ซึ่งประจำอยู่ที่มะละกา โดยได้อธิบายเรื่องความขัดแย้งในพื้นที่ดังกล่าว และการที่ชาวปัตตานีเข้ามาครอบครองพื้นที่เหมืองแร่ พร้อมกับขอความช่วยเหลือด้านอาวุธและกระสุนเพื่อนำมาป้องกันการรุกรานของชาวปัตตานี

ต่อมาเมื่อรัฐบาลสยามแบ่งการปกครองของปัตตานีออกเป็นเมืองเล็กๆ คือ ปัตตานี ยะหริ่ง ะแงะ สาย (สายบุรี) รามันห์ หนองจิก และยาลอ (ยะลา) โดยที่รามันห์ได้ดูแลพื้นที่กว้างขวางทางตอนใต้ติดกับชายแดนเปรัก ราชารามันห์ คือ ต่วน มั่นไชร์ (Tuan Mansor) ได้ประกาศเขตปกครองครอบคลุมพื้นที่เมืองต่างๆ ที่เป็นแหล่งผลิตและส่งออกแหล่งใหญ่ คือ พื้นที่เหมืองกาฬยั้ง อินดาห์ และเกอโรย (Kroh) ในปี พ.ศ. 2357 สุลต่าน अबดุล มาเล็ก (Sultan Abdul Malik) แห่งเปรัก ได้ร้องเรียนต่อสุลต่าน อัสหมัด ตายุดดิน (Sultan Ahmad Tajuddin) แห่งเคดาห์ กรณีที่ชาวปัตตานีจากรามันห์ที่เข้ามามีอำนาจในพื้นที่เหมืองดังกล่าว แต่ในปี พ.ศ. 2361เคดาห์กลับขัดแย้งและเข้ารุกรานเปรัก ปัตตานีจึงมีความสับสนมากขึ้นในการเข้าทำเหมือง จากสถานการณ์ในช่วงนั้นทำให้ ต่วน มั่นไชร์ เจ้าเมืองรามันห์กลายเป็นสุลต่าน ที่มีอำนาจและมีฐานะมั่งคั่งอย่างรวดเร็วในช่วง 3-4 ปีเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ สุลต่าน अबดุล มาเล็ก แห่งเปรัก จึงได้ส่งกองทหารนำโดยดาโต๊ะ เซรี เลลา (Datuk Seri Lela) มาที่ ตอนเหนือของเปรัก เพื่อสร้างกำแพงเป็นแนวป้องกันพื้นที่เหมืองชั้นที่ กาปาส (Kapas) กัวลา เกอปายัง (Kuala Kepayang) และที่เกอโรย พร้อมกันนั้นได้ส่งน้องสาวคือ ราชชา อันดาค์ (Raja Andak) เป็นตัวแทนเจรจาข้อตกลงปัญหานี้กับ ต่วน มั่นไชร์ ราชารามันห์

หลังจากราชาแห่งรามันห์ ต่วน มั่นโซร์ เสียชีวิตในปี พ.ศ. 2379 ต่วน กุนโดร์ (Tuan Kundur) หลานชายของพระองค์ได้เป็นราชารามันห์องค์ต่อมา ต่วน กุนโดร์ ได้เข้าดำเนินการเก็บภาษี และนำกำลังทหารเข้าควบคุมพื้นที่ที่กาปาส จนเกิดการปะทะกับทหารของเปรัก ในที่สุดหัวหน้าทหารเปรักคือ ราชา ซาห์ฮิด ถูกฆ่าตาย เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2385 ทำให้สุลต่าน ซาฮาบุดดิน แห่งเปรัก ส่งกำลังทหารมายังพื้นที่ดังกล่าวทันที จึงเกิดการสู้รบตะลุมบอนกันที่ ลาปัง เนอเนอริง (Lapang Nenering) ชัยชนะเป็นของฝ่ายรามันห์อีกครั้งหนึ่ง ผู้เสียชีวิตจากการสู้รบทั้งสองครั้ง ปรากฏอยู่ที่สุสานลาปัง เนอเนอริง จนถึงทุกวันนี้

ปัญหาการแย่งชิงพื้นที่เหมืองทำให้พ่อค้าชาวอังกฤษที่เกาะปีนังเรียกร้องให้ผู้แทนรัฐบาลอังกฤษประจำปีนั่งเข้าดำเนินการแก้ไขปัญหา ขณะเดียวกันสยามได้เข้ามา มีบทบาทที่ปัตตานีมากขึ้น ดังที่ เอ.สกินเนอร์ (A.Skinner) บันทึกไว้ว่าการส่งออกทองคำจากเหมืองแถบนี้ ประมาณ 500-600 กิโลกรัมต่อปี ได้ส่งไปยังสิงคโปร์ แต่เนื่องจากแรงกดดันทางการเมืองที่ปัตตานีทำให้การส่งออกทองคำจากปัตตานีส่วนหนึ่งต้องส่งไปยังกรุงเทพฯ ด้วย ในปี พ.ศ. 2416 แอนดรู คลาค (Andrew Clake) ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ว่าการเมืองปีนัง ได้เดินทางไปยังกรุงเทพฯ ทำให้เขาถูกตั้งข้อสงสัยว่าจะหาผลประโยชน์จากการส่งออกแร่ของปัตตานี ต่อมาเมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2417 ได้มีการลงนามความร่วมมือระหว่างอังกฤษกับเปรักเพื่อแก้ไขปัญหาเขตแดนระหว่างปัตตานีกับเปรักที่ได้สร้างความสับสนแก่ประชาชนมาเป็นเวลานาน ในปี พ.ศ. 2425 กงสุลอังกฤษประจำสิงคโปร์ประกาศสนับสนุนการกระทำของเปรัก และผู้นำของรัฐเปรัก ได้มีมติว่าจะทำการร้องเรียนเรื่องพื้นที่ที่มีปัญหาไปยังกรุงลอนดอน สุลต่านเปรัก และ เจมส์ โลว์ (James Low) เป็นผู้เตรียมข้อมูลเพื่อแสดงว่าพื้นที่ที่ปกครองโดยปัตตานี ขณะนั้นเป็นพื้นที่ตอนเหนือของเปรักที่ปัตตานีเป็นฝ่ายรุกเข้าไป การรุกรานของพวกรามันห์เข้าไปในเขตเปรักยังมีมากขึ้นเรื่อยๆ สุลต่านเปรักจึงได้ร้องเรียนไปยังสยามโดยผ่านทางเคดาห์ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2425 โดยความร่วมมือของข้าหลวงใหญ่ประจำสิงคโปร์ จึงได้มีการปักเขตแดนระหว่างเปรักกับรามันห์ที่บูกิต นาเซห์ อย่างไรก็ตาม หลังจากปักเขตแดนกันแล้ว ก็ยังมีความขัดแย้งและยังมีการปะทะกันอยู่บ่อยครั้ง

จนกระทั่งมีการทำสัญญากันระหว่างอังกฤษกับสยามในปี พ.ศ. 2452 ที่เรียกว่า Anglo-Siam Treaty เหตุการณ์จึงสงบไประยะหนึ่ง

วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2427 เจมส์ โลว์ ร่วมกับนักสำรวจชาวฝรั่งเศส เข้าดำเนินการสำรวจพื้นที่ราว 2300 ตารางกิโลเมตรที่ขัดแย้งกัน ต่อมาเมื่อวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2427 สำนักงานที่ดินประเทศราชของอังกฤษได้ให้เจ้าหน้าที่ 2 คน คือ จูเลียน พอนซีฟอต (Julian Pauncefote) และฟิลิป เคอร์รี่ (Phillip Currie) รายงานเรื่องนี้ และให้แจ้งข้อมูลไปยังผู้แทนของอังกฤษที่กรุงเทพฯ ด้วย ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2428 กระทรวงการต่างประเทศของสยามแสดงความไม่พอใจต่อรายงานผลการสำรวจของ อังกฤษที่ทำให้พื้นที่ราว 1/3 ตกเป็นของเปร์ด วันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2428 สำนักงานที่ดินประเทศราชที่ลอนดอนได้แจ้งยืนยันผลการสำรวจอย่างเป็นทางการต่อรัฐบาลสยาม และกำชับให้เร่งดูแลความปลอดภัยของประชาชนในพื้นที่ ด้วยเหตุนี้ทำให้รัฐบาลสยาม ได้ส่งผู้แทนไปพบเลขาธิการ สำนักงานที่ดินประเทศราช เมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2428 เพื่อให้ทบทวนในเรื่องนี้ แต่เหตุการณ์ต่างๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปเมื่อ สุลต่านรามันห์ ตนกู अबดุลคานดีส (Tengku Abdul Kandis) หรือสมญานามว่า ต่วน ยากง (Tuan Jagung) ได้ปฏิเสธผลการดำเนินงานต่างๆ ทั้งหมด และยืนยันในสิทธิการเป็นผู้มีอำนาจ ในการปกครองดูแลพื้นที่ทำเหมืองตอนใต้ของรามันห์ และได้มอบหมายให้สุลต่าน องค์ต่อมาเข้าควบคุมจัดการพื้นที่เหมืองต่อเนื่องมาอีก 10 ปีเศษ ขณะที่รัฐบาลอังกฤษ กับรัฐบาลสยามได้พยายามหาข้อขัดแย้งนี้ด้วยเช่นกัน

วันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2442 ผู้แทนรัฐบาลอังกฤษประจำมลายูกับรัฐบาล สยามได้ลงนามในสัญญาแบ่งปันเขตแดนบริเวณเขตรามันห์และตอนเหนือของเปร์ด ทำให้สุลต่านรามันห์ในขณะนั้นคือ ต่วน ลือบีย (Tuan Lebih) มีปฏิกิริยาไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง และได้ติดต่อไปยังประธานทหารสูงสุดของมลายูและผู้แทนรัฐบาลอังกฤษ ประจำมลายูให้ยกเลิกสัญญาดังกล่าว ความพยายามของรามันห์ที่ไม่เป็นผลสำเร็จเนื่องจากทั้งฝ่ายมลายูและอังกฤษเห็นว่า สัญญาดังกล่าวเป็นก้าวสำคัญของการแก้ปัญหา เขตแดนที่มีปัญหามานาน สัญญาที่สยามทำไว้กับอังกฤษทำให้บทบาทของสยามต่อ ปัตตานีและรามันห์ได้รับการรับรอง แต่ก็ได้ทำให้สุลต่านรามันห์ระแวงในอิทธิพลของ สยามมากยิ่งขึ้น

วันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2444 สุลต่านรามันห์ ตัวน ลือปิส ได้ติดต่อไปยัง แฟรงค์ เอ. สเว็ตเทนแฮม (Frank A Swettenham) ข้าหลวงใหญ่ของอังกฤษประจำมลายู เพื่อขอให้พื้นที่ทั้งหมดของปัตตานีอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ แต่ความพยายามของตัวน ลือปิส ไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากฝ่ายอังกฤษเห็นว่า ขณะนั้นอังกฤษไม่ควรขยายอิทธิพลไกลขึ้นไปยังตอนเหนือของมลายู โดยเฉพาะดินแดนปัตตานี ซึ่งมีปัญหาความขัดแย้งในการปกครองในขณะนั้นอยู่เป็นอันมาก (Mohd. Zamberi A. Malek, 1994 : 50-54)

เหตุการณ์หนึ่งซึ่งเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ปัตตานี หลังจากสยามกับอังกฤษได้ลงนามในสัญญาแบ่งปันเขตแดนระหว่างรามันห์กับเปรัก คือ การยกเลิกระบบสุลต่านมลายูสร้างความไม่พอใจให้กับสุลต่านเมืองต่างๆ ในเขตปกครองของปัตตานี และเกิดปฏิกิริยาต่อต้านรัฐบาลสยามอย่างกว้างขวาง ในที่สุดสุลต่านรามันห์ ตัวน ลือปิส ถูกจับกุมและถูกจำคุกนานถึง 18 ปี ในคดีกบฏต่อต้านรัฐบาลสยาม ความอ่อนแอของการเมืองปัตตานี โดยเฉพาะที่รามันห์ถือเป็นความสำเร็จที่พึงปรารถนาของเปรัก กล่าวคือทำให้การทำเหมืองแร่เป็นไปโดยสะดวกมากขึ้น

ย่างเข้าปี พ.ศ. 2451 ปัญหาเขตแดนทางตอนใต้ของรามันห์ ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอีกครั้งในการดำเนินการเรื่องเขตแดนระหว่างประเทศสยามกับดินแดนมลายู ในที่สุดสัญญาเขตแดนครั้งสำคัญเป็นที่ทราบกันต่อมาอย่างกว้างขวาง คือ "สัญญากรุงเทพฯ" ที่ได้ลงนามกันระหว่างสยามกับอังกฤษ เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2452 พร้อมกับส่งมอบสิทธิของสยามเหนือรัฐมลายู คือ เปอร์ลิส เคดาห์ กลันตัน และตรังกานู ให้แก่อังกฤษ นอกจากนั้นยังได้มอบสิทธิในพื้นที่ทางตอนใต้ของรามันห์ทั้งหมดซึ่งมั่งคั่งไปด้วยแหล่งแร่ให้เป็นส่วนหนึ่งของเปรักเหนือ ดังนั้นในวันที่ 20 กรกฎาคม 2452 จึงมีพิธีส่งมอบและยืนยันในความมั่นคงในเรื่องเขตแดนดังกล่าว ทำให้ปัตตานีซึ่งมีพื้นที่อยู่ทางตอนบนของเขตแดนตามสัญญาเป็นดินแดนในเขตปกครองของสยามสืบต่อมาถึงปัจจุบัน